

Іван Іванович Шмальгаузен (1884–1963)¹

I.I. Шмальгаузен — В.І. Вернадському

№ 884

11 лютого 1928 р., Київ

Киев. 11.П. 1928

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я очень виноват перед Вами, что до сих пор не выполнил своего обещания — не прислал вам никаких сведений об отце². К сожалению, я до сих пор ничего не нашел кроме послужного списка и гимназических документов (наградн[ые] листы). — Я перерыл у себя буквально все и решительно не понимаю, куда я мог деть остальные материалы.

Брошюра, выпущенная Киевск[им] О[бщест]вом Есте[ствознания]³, у Вас, вероятно, есть (я и ее потерял, но это, конечно, можно достать). Единственное, что я теперь мог бы сделать, это попросить мать записать, что она вспомнит — однако ведь это может охватить лишь немногое и даты могут быть перепутаны.

Имею еще нечто вроде краткой родословной — но это уже больше специаль-но по части Ю.А. Филипченко⁴.

Шлю Вам наш последний сборник, хотя и не думаю, чтобы многое из него могло Вас заинтересовать*.

У нас в Академии дела очень плохи — была из Укрнауки ревизия⁵ с совер-шенном определенными инструкциями — найти как можно больше нарушений устава и т[ому] под[обного].

Теперь ожидается приезд Наркома, который будет лично руководить пере-выборами⁶. Одним словом Академия как таковая накануне полного разрушения (нам уже даже запрещено собираться — мы считаемся неутверждеными и законно не существующими). Со своей стороны, вследствие борьбы сторон⁷, мы никакого противодействияказать не можем. Что даст нам новый Устав — можно себе теперь представить.

С искренним приветом готовый к услугам *И. Шмальгаузен*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1868, арк. 1–2.

* Наступні абзаци обведено синім олівцем.

№ 885

6 січня 1929 р., Київ

Киев, 6.I. 1929 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Нам придется летом праздновать 10-летний юбилей существования ВУАН. К этому времени предполагается издать общий отчет и кое-какие материалы, которые могли бы иметь в дальнейшем историческую ценность. Второе отделение также собирает кое-что в этом направлении и в частности просит и Вас дать какой-либо более интересный материал, касающийся первого организационного периода Академии и учреждений 2-го Отделения.

Свободного времени у нас всех, конечно, очень мало, но, быть может, Вы могли бы дать нам хотя бы и очень немногого, хотя бы в самый краткой форме — все же это было бы очень и очень желательно.

Если Вы сможете что-либо дать, то будьте добры послать все прямо по моему адресу (так как я изображаю теперь Секретаря 2-го Отделения).

С искренним приветом и глубоким уважением

Ваш И. Шмальгаузен

Адрес: Киев, ул. Короленко, 37, кв. 10.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1868, арк. 3–Ззв.

№ 886

27 травня 1930 р., Київ

Киев, 27.V. 1930 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Посылаю Вам оттиск недавней моей работы и пользуюсь случаем сообщить Вам, что в предыдущей работе, совместной с Н. Бардзиловской (*Über Apologie zwischen dem Wochstam der Organismen und Populationen*) в таблице 4 о размножении *Bacterium coli* в бульоне допущена какая-то невероятная ошибка в вычислении числа бактерий. Я еще не выяснил, в чем дело (все подсчеты вела Н. Бардзиловская), но здесь какая-то систематическая ошибка в подсчете многократных разведений раствора для посева. Получилось превышение во много, много раз. Надеюсь это выяснить и напечатать исправления.

С искренним приветом

Ваш И. Шмальгаузен

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1868, арк. 4.

№ 887
6 березня 1939 р., [Москва]^{*}

Глубокоуважаємий Владимир Иванович!

По поводу вопроса, затронутого в последней нашей беседе, я просил у нас в канцелярии снять копию со списка работ А.В. Румянцева⁸. Я посылаю Вам этот список (в нем могут быть описки, так как он автором не проверен)^{**}. За исключением небольшого числа работ по гидробиологии, относящихся к первому периоду его деятельности, все работы относятся к области экспериментальных исследований по цито- и гистогенезу, т. е. как раз к той области, в которой последнее время работал Н.В. Насонов⁹. №№ 33, 34, 35, 40 и 43 относятся специально к вопросам гистогенеза скелетной ткани (в частности — хряща) и факторов, определяющих этот гистогенез (индуцирующие вещества). При этом нужно сказать, что все работы А.В. Румянцева по методике и осторожности выводов безупречны. В прошлом он несколько разбрасывался и брался иногда за специальные работы, предлагавшиеся производством (кожевенной промышленностью, медициной) и этого трудно избегнуть при современных требованиях, но во всех его последних работах имеется совершенно ясная целеустремленность — изучение факторов гистогенеза. Эрудиция в этих вопросах — исключительная. Пишу об этом только для того, чтобы Вы не думали, что я держу у себя ничего не делающих и мало квалифицированных сотрудников.

С искренним приветом

Ваш И. Шмальгаузен

6.III. [19]39 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1868, арк. 5–5зв.

Коментарі

¹ **Шмальгаузен Іван Іванович (1884–1963)**, біолог, зооморфолог, ембріолог. Академік ВУАН (1922), академік АН СРСР (1935). Закінчив фізико-математичний факультет Київського університету (1907), працював там до 1912 р., а також у 1921–1941 рр. Був професором Воронезького (з 1918 р.), Київського (1921) і Московського (1939–1948) університетів. Завідував організованою ним кафедрою дарвінізму (1939–1948). Директор Інституту зоології та біології АН УРСР (нині Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАНУ) (1930–1941), Інституту еволюційної морфології АН СРСР (зараз Інститут проблем екології і еволюції ім. О.М. Сєверцева РАН) (1936–1948). З 1937 р. І.І. Шмальгаузен постійно жив у Москві, проте зберігав зв'язки з київськими колегами. У Москві він працював також старшим науковим співробітником (1948–1955), завідувачем лабораторії ембріології Зоологічного інституту АН СРСР (1955–1963).

Основні напрями його досліджень були пов'язані з питаннями еволюційної морфології, експериментальної зоології, вивченням закономірностей росту, проблеми кореляції, філогенії тварин, біокібернетикою.

^{*} Місце написання листа встановлено за біографією І.І. Шмальгаузена.

^{**} Додаток не публікується.

Література: *Пилипчук О.Я., Медведєва І.М.* Іван Іванович Шмальгаузен. — К.: Наукова думка, 1984. — 100 с.; *Дзеверін І.І.* Шлях до синтезу: дарвінізм, генетика і еволюційна концепція І.І. Шмальгаузена // Вісник українського товариства генетиків і селекціонерів. — 2009. — Т. 7. — № 2. — С. 305–321; *Підчур Т. І.І.* Шмальгаузен. Феномен біологічної науки ХХ сторіччя // Історія української науки на межі тисячоліть. — Вип. 44. — К., 2009. — С. 177–182.

² Шмальгаузен Іван Федорович (1849–1894), російський ботанік. Член-кореспондент РАН (1893). Закінчив Петербурзький університет (1871). Професор Київського університету (з 1879 р.). Батько І.І. Шмальгаузена. Помер дуже рано, у віці 45 років. Основні його роботи були присвячені палеоботаніці та флористиці.

³ Київське товариство дослідників природи, об'єднання науковців-природознавців при Київському університеті, засноване 1869 р. Першим його президентом був професор І.Г. Борщов (1833–1878). З математичної секції товариства 1890 р. було утворено Київське фізико-математичне товариство, з хімічної в 1907 р. — Київське фізико-хімічне товариство. Товариство видавало «Записки Київського общества естествоиспытателей» (Т. 1–27, 1870–1917), «Записки Київського товариства природознавців» (Вип. 1–3. — К., 1926–1928); його членами були вчені А.В. Думанський, В.О. Ізбеков, В.О. Плотников, С.М. Реформатський, М.О. Тананаєв, О.В. Сперанський, В.П. Яворський та ін.

⁴ Філіпченко Юрій Олександрович (1882–1930), російський біолог. У 1900 р. вступив до Військово-медичної академії, наступного року перевівся на природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету, який закінчив у 1906 р. Був залишений в університеті для підготовки до професорського звання. З 1911 р. перевівав у науковому відрядженні закордоном. З 1913 р. затверджений на посаді приватдоцента в Петербурзькому університеті, розпочав читати перший в Росії курс генетики. У 1917 р. опублікував підручник «Наследственность», який перевидавався в 1924, 1926 і 1929 рр. У 1919 р. Ю.О. Філіпченко організував першу в Росії кафедру генетики (кафедра генетики та експериментальної зоології), а в 1921 р. — Бюро з євгеніки при РАН (з 1928 р. — Бюро з генетики, а в 1930 р. — Лабораторія генетики) АН СРСР. Його дослідження були присвячені спадковості людини, генетичним основам селекції, проблемам еволюції. Одним з перших застосував варіаційну статистику в біології. Автор ряду підручників і навчальних посібників, серед яких «Общедоступная биология» (виготовлена 12 видань за життя автора), «Изменчивость и методы ее изучения» (5 видань), «Генетика», «Экспериментальная зоология» та ін. На кафедрі Ю.О. Філіпченка як генетик сформувався Ф.Г. Добржанський.

⁵ Народний комісаріят УСРР 1928 р. призначив комісію для обстеження стану Академії, її очолив голова Укрголовнауки Ю.І. Озерський. Вже 9 березня 1928 р. на засіданні колегії Наркомосвіти у Харкові було повідомлено про наслідки перевірки Академії. (Детально див.: Протокол шостого розширеного засідання колегії нарком освіти УСРР про підсумки роботи комісії НКО з обслідування ВУАН // Історія Національної Академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. — К.: НБУВ. — С. 435–439; Історія Академії наук України. 1918–1993. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 51).

⁶ Йдеться про перевибори Президії ВУАН, що відбулися 3 травня 1928 р. Напередодні на засіданні Політbüro ЦК КП(б)У П.П. Любченку та М.О. Скрипнику було доручено підготувати 15 кандидатур на обрання в дійсні члени. Вперше перевибори відбулися за участі представників влади. (Детально див.: Історія Академії наук України. 1918–1993. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 52–53).

⁷ Йдеться про багаторічне протистояння всередині Академії (1925–1928): з одного боку, М.С. Грушевського та П.А. Тутковського, з іншого боку, — А.Ю. Кримського, С.О. Єфремова, В.І. Липського, що зумовило згадану вище ревізію в Академії. (Детально див. коментарі № 3–7 у листах В.М. Перетца до В.І. Вернадського у цій книзі, а також: Історія Академії наук України. 1918–1993. — К.: Наукова думка, 1994. — С. 55–56).

⁸ Румянцев Олексій Всеволодович (1889–1947), гістолог. Закінчив Московський університет (1913), де працював до 1930 р. Співробітник Інституту експериментального морфогенезу (1931–1934), Інституту еволюційної морфології імені О.М. Северцева АН СРСР (з 1935 р.), одночасно працював у 3-му Московському медичному інституті (з 1943 р.). Основні роботи присвячені гістології безхребетних, структурі шкіри, цитології, ендокринології, еволюційній гістології, гістогенезу хрящової кісткової тканини.

⁹ Насонов Микола Вікторович (1855–1939), зоолог. Академік РАН (1906). Закінчив Московський університет (1879). Професор Варшавського університету (1889–1906). Директор Зоологічного музею (1906–1921), лабораторії експериментальної зоології АН СРСР (1921–1931). Основні його роботи присвячені морфології, систематиці, фауністиці, зоogeографії, екології і ембріології комах, ракоподібних, відомих хробаків і окремих хребетних (диких баранів, африканського страуса). За ініціативою М.В. Насосова була створена комісія з вивчення озера Байкал та організовано Байкальську біостанцію (в радянський період — Лімнологічний інститут Сибірського відділення АН СРСР).

Комментарии

¹ *Шмальгаузен Иван Иванович (1884–1963)*, биолог, зооморфолог, эмбриолог. Академик ВУАН (1922), академик АН СССР (1935). Закончил физико-математический факультет Киевского университета (1907), работал там до 1912 г., а также в 1921–1941 гг. Был профессором Воронежского (с 1918 г.), Киевского (1921) и Московского (1939–1948) университетов. Заведовал организованной им кафедрой дарвинизма (1939–1948). Директор Института зоологии и биологии АН УССР (ныне Институт зоологии им. И.И. Шмальгаузена НАНУ), Института эволюционной морфологии АН СССР (ныне Институт проблем экологии и эволюции им. А.Н. Северцева РАН) (1936–1948). С 1937 г. И.И. Шмальгаузен постоянно жил в Москве, но сохранял связи с киевскими коллегами. В Москве он работал также старшим научным сотрудником (1948–1955), заведующим лабораторией эмбриологии Зоологического института АН СССР (1955–1963).

Основные направления его исследований были связаны с вопросами эволюционной морфологии, экспериментальной зоологии, изучением закономерностей роста, проблемы корреляции, филогении животных, биокибернетикой.

Литература: Пилипчук О.Я., Медведева И.М. Иван Иванович Шмальгаузен. — К.: Наукова думка, 1984. — 100 с.; Дзеверін І.І. Шлях до синтезу: дарвінізм, генетика і еволюційна концепція І.І. Шмальгаузена // Вісник українського товариства генетиків і селекціонерів. — 2009. — Т. 7. — № 2. — С. 305–321; Підчур Т. І.І. Шмальгаузен. Феномен біологічної науки ХХ сторіччя // Історія української науки на межі тисячоліть. — Вип. 44. — К., 2009. — С. 177–182.

² Шмальгаузен Иван Федорович (1849–1894), российский ботаник. Член-корреспондент РАН (1893). Закончил Петербургский университет (1871). Профессор Киевского университета (с 1879 г.). Отец И.И. Шмальгаузена. Умер очень рано, в возрасте 45 лет. Основные его работы были посвящены палеоботанике и флористике.

³ Киевское общество исследователей природы, объединение учёных-природоведов при Киевском университете, основанное в 1869 г. Первым его президентом был профессор И.Г. Борщов (1833–1878). Из математической секции общества в 1890 г. было создано Киевское физико-математическое общество, из химической в 1907 г. — Киевское физико-химическое общество. Общество издавало «Записки Киевского общества естествоиспытателей» (Т. 1–27, 1870–1917), «Записки Київського товариства природознавців» (Вып. 1–3. — К., 1926–1928); его членами были учёные А.В. Думанский, В.А. Избеков, В.А. Плотников, С.Н. Реформатский, Н.А. Тананаев, А.В. Сперанский, В.П. Яворский и др.

⁴ Филиппченко Юрий Александрович (1882–1930), российский биолог. В 1900 г. поступил в Военно-медицинскую академию, в следующем году перевелся на естественное отделение физико-математического факультета Петербургского университета, который закончил в 1906 г. Был оставлен в университете для подготовки к профессорскому званию. С 1911 г. был в научной командировке за рубежом. С 1913 г. утвержден в должности приват-доцента в Петербургском университете, начал читать первый в России курс генетики. В 1917 г. опубликовал учебник «Наследственность», который переиздавался в 1924, 1926 и 1929 гг. В 1919 г. Ю.А. Филиппченко организовал первую в России кафедру генетики (кафедра генетики и экспериментальной зоологии), а в 1921 г. — Бюро по евгенике при РАН (с 1928 г. — Бюро по генетике, а с 1930 г. — Лаборатория генетики) АН СССР. Его исследования были посвящены наследственности человека, генетическим основам селекции, проблемам эволюции. Одним из первых применил вариационную статистику в биологии. Автор ряда учебников и научных пособий, среди которых «Общедоступная биология» (выдержала 12 изданий при жизни автора), «Изменчивость и методы ее изучения» (5 изданий), «Генетика», «Экспериментальная зоология» и др. На кафедре Ю.А. Филиппченко как генетик сформировался Ф.Г. Добржанский.

⁵ Народный комиссариат УССР в 1928 г. назначил комиссию для обследования состояния Академии, ее возглавил председатель Укрглавнауки Ю.И. Озерский. Уже 9 марта 1928 г. на заседании Накромпроса в Харькове было сообщено о последствиях проверки Академии. (Подробнее см.: Протокол шостого розширеного засідання колегії нарком освіти УССР про підсумки роботи комісії НКО з обслідування ВУАН // Історія Національної Академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. — К.: НБУВ. — С. 435–439; Історія Академії наук України. 1918–1993. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 51).

⁶ Речь идет о перевыборах Президиума ВУАН, которые состоялись 3 мая 1928 г. Накануне на заседании Политбюро ЦК КП(б)У П.П. Любченко и Н.А. Скрипнику было поручено подготовить 15 кандидатур для избрания в действительные члены. Впервые перевыборы состоялись при участии представителей власти. (Подробнее см.: Історія Академії наук України. 1918–1993. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 52–53).

⁷ Речь идет о многолетнем противостоянии внутри Академии (1925–1928): с одной стороны, М.С. Грушевского и П.А. Тутковский, со второй, — А.Е. Крымского, С.А. Ефремова, В.И. Липского, что и предопределило упомянутую ревизию в Академии. (Подробнее см. комментарии № 3–7 в письмах В.Н. Перетца к В.И. Вернадскому в этой книге, а также: Історія Академії наук України. 1918–1993. — К.: Наукова думка, 1994. — С. 55–56).

⁸ Румянцев Алексей Всеволодович (1889–1947), гистолог. Закончил Московский университет (1913), где работал до 1930 г. Сотрудник Института экспериментального морфогенеза (1931–1934), Института эволюционной морфологии имени А.Н. Северцова АН СССР (с 1935 г.), одновременно работал в 3-м Московском медицинском институте (с 1943 р.). Основные работы посвящены гистологии беспозвоночных, структуре кожи, цитологии, эндокринологии, эволюционной гистологии, гистогенезу хрящевой костной ткани.

⁹ Насонов Николай Викторович (1855–1939), зоолог. Академик РАН (1906). Закончил Московский университет (1879). Профессор Варшавского университета (1889–1906). Директор Зоологического музея (1906–1921), лаборатории экспериментальной зоологии АН СССР (1921–1931). Основные его работы посвящены морфологии, систематике, фаунистике, зоогеографии, экологии и эмбриологии насекомых, ракообразные, ресничных червей и отдельных позвоночных (диких баранов, африканского страуса). По инициативе Н.В. Насосова была создана комиссия по изучению озера Байкал и организована Байкальская биостанция (в советский период — Лимнологический институт Сибирского отделения АН СССР).